

покаже каква је она уистину била”. Захваљујући томе он је пружио уравнотежену, *sine ira et studio*, монографију о „старом Ранкеу” која је темељно истражена, одлично структурирана, богата детаљима, стилски беспрекорно написана и ванредно занимљива. Имајући у виду ове чињенице, сматрамо да није претерана оцена – посебно

с обзиром на поједине радове упитног квалитета који су се о овој теми појавили током последњих десетак година – да је Хајнц Духарт показао да је несумњиво један од најбољих живих познавалаца Ранкеовог дела. С тим на уму ваља читати ову књигу.

Михаел АНТОЛОВИЋ

Александар Лукић, *Вође српских републиканаца: Љубомир Љуба Симојановић, Јаков Јаша Продановић, Јован Жујовић*, Београд: ИНИС, 2025, 311.

Познаваоци југословенске и српске историографије давно су приметили како су биографије, као историографски жанр, неупоредиво заступљеније у светској него у домаћој историјској науци. Иако је током претходног века настао већи број успешних есеја и портрета истакнутих историјских личности, с правом је указивано на „биографско сиромаштво” и одсуство научне обраде значајних појединаца који су својим деловањем дали допринос обликовању историјских процеса на југословенском простору и епохе у којој су живели. Истакнуто је и то да је наша традиционална политичка историографија пренаглашено „персонализована”, те да је у превеликој мери истакнут значај „великих људи”. Отуда се намеће питање колико знамо о мање познатим, а ипак значајним, историјским личностима, њиховим приватним животима, интересовањима, окружењу у којем су стасавали и окол-

ностима у којима су формирали своја уверења и усвајали идеје које су их водиле у њиховом јавном деловању.

Све то, несумњиво, имао је у виду Александар Лукић исписујући странице своје монографије *Вође српских републиканаца: Љубомир Љуба Симојановић, Јаков Јаша Продановић, Јован Жујовић*. Аутор наводи да је његово интересовање за биографију као историографски жанр давно пробудила књига *Вођи Француске револуције*, настала из пера Слободана Јовановића, у којој је кроз биографије Мирабоа, Дантона, Димуријеа и Робеспјера „разумљиво и јасно” и „без губитка основне нити” представљен један од најсложенијих догађаја у новијој историји. Састављајући своје дело Слободан Јовановић се умногоме ослањао на богато искуство француских историчара који су већ у првој половини 19. века, како је то приметио Јован Бл. Јовановић, у историји тражили људе уместо факата.

Мада је током последње деценије српска историографија изнедрила неколико научних радова којима су значајно допуњена претходна истраживања о републиканској идеји у Краљевини Србији и у југословенској држави, о самим носиоцима републиканизма нема биографских дела, изузев једне политичке биографије Јована Жујовића. Имајући у виду да наша сазнања о истакнутим републиканцима „нису толико непозната, колико историјски неповезана и неуобличена”, Александар Лукић настојао је да кроз мање биографије, састављене у форми медаљона, прикаже политичко деловање тројице најистакнутијих републиканских вођа.

Аутор је најпре у уводним напоменама представио развој републиканизма у Краљевини Србији почетком 20. века и потом у југословенској краљевини. Досадашња истраживања показују да се већ у доба владавине Милоша Обреновића у Кнежевини Србији спорадично говорило о републиканској идеји, али је она задуго опстајала једино у уском кругу образованих људи, понајвише међу бившим ђацима париских и других европских школа. Нешто ширу основу републиканска мисао добила је у време стварања Самосталне радикалне странке, настале после расцепа унутар Народне радикалне странке 1902. Међу самосталцима се готово истовремено формирало чврсто језгро сачињено од српске интелектуалне елите наклоњене републиканизму, у којем су се „својим републи-

канством”, како аутор наводи, издвајали Милан Грол, Јован Жујовић, Милан Марковић, Јаша Продановић, Коста Кумануди, Никола Николић, Божидар Марковић и Јован Скерлић.

У време Мајског преврата 1903. српски републиканци накратко су поверовали у могућност успостављања републике, али су њихова надања развејана под притиском стварних прилика у земљи. Мирно су прихватили устоличење новог монарха, очекујући да ће Карађорђевићи владати уставно и парламентарно. Веровали су да за остварење својих политичких циљева треба чекати повољније прилике и „пустити земљу и народ да се одморе од силних политичких потреса и трзавица”. Сем тога, било је очигледно да ни сама републиканска идеја није имала већег упоришта међу народом, што је било кључно, с обзиром на то да је, према мишљењу републиканаца, облик државног уређења морао почивати управо на вољи народној. У том тренутку, како аутор правилно закључује, ни спољнополитички услови нису одговарали спровођењу таквих замисли. Успостављање републике у једној малој држави попут Србије не би наишло на подршку европских сила које су све, изузев Француске, биле монархије. Коначно, републиканци нису желели да се отварањем овако значајног проблема угрози „отпорна снага народа” и наруши постигнута друштвена кохезија по питању решавања српског питања на Балкану. Ово није био једини случај да су републиканци из разлога спољних и

унутрашњих у већој или мањој мери потиснули своје страначке циљеве.

Републиканска идеја постала је поново актуелна у време отварања питања одговорности за пораз српске војске из јесени 1915. и, још више, у време Солунског процеса 1917, у којем се регент Александар Карађорђевић апсолутистички обрачунао са официрима завереницима, носиоцима државног преврата из 1903. Управо у завршници Првог светског рата уобличено је мишљење истакнутих републиканаца унутар Самосталне радикалне странке у погледу стварања једне републикански оријентисане странке. Таква странка настала је почетком 1920, мада јој је, насупрот очекивањима Љубе Стојановића и Јаше Продановића, пришао само мањи број самосталних радикала, док се већина бивших страначких колега изјаснила за монархију. Резултати општинских избора и избора за Конституанту 1920. показали су да републиканске идеје нису биле блиске ни већини гласача. На парламентарним изборима 1923. републиканци су остали без скупштинских мандата, а значајног успеха није било ни на парламентарним изборима 1925, нити на оним одржаним две године касније. Тако је, према речима аутора, политичка акција Републиканске странке током двадесетих година имала понајвише изглед „академске борбе са монархијом”.

После успостављања личног режима краља Александра Карађорђеви-

ћа престала је формална политичко-организациона делатност Републиканске странке. Оживљавање рада странке отпочело је упоредо са попуштањем стега режима крајем прве половине тридесетих година. Током наредног периода републикански прваци пажљиво су пратили актуелна политичка дешавања у земљи, тражећи начине да изразе сопствено гледиште о важним питањима, али нису по сваку цену улазили у политичке савезе са осталим политичким странкама. Говорећи често о стању јавног морала југословенског друштва, иступајући принципијелно за поштовање система парламентарне демократије и очување принципа народног суверенитета, уз оштре критике упућене на рачун свеprisутне корупције и проблема у раду државних институција, неретко су наступали не као политички лидери, већ у првом реду као „морална жандармерија”.

Прво поглавље књиге посвећено је Љуби Стојановићу, једном од оснивача Републиканске странке и њеном првом вођи. Аутор истиче да услед природе своје личности, са снажно израженим „осећајем за правду и морал, за које су му савременици увек одавали признање и које му ни велики политички противници нису спорили”, Љуба Стојановић није могао да остане изван политичких збивања у земљи. Солунски процес 1917. трајно га је уверио у потребу укидања монархије. Својим принципијелним ставом против држања регента Александра Карађорђевића, како је то касније уочио Драгољуб

Јовановић, умногоме је утицао на своје партијске колеге, убрзавши сазревање идеје о стварању политичке странке са републиканским предзнаком.

За савременике Љуба Стојановић био је „цензор јавних нарави“, „не-савитљив у свом моралном аскетизму“ и „независан од свега и свакога и готов на свако лично самопрегорење“. Више него у активној политичкој агитацији на терену оставио је траг као теоретичар политичке идеологије Републиканске странке, разматрајући проблеме демократије, парламентаризма, државности и национализма. Залагао се за увођење америчког модела републиканске демократије, који му је био ближи од француског. Пишући о Стојановићевим погледима на демократију, Милан Грол је, не без основа, закључио како је он својим „у неку руку тоталитарним схватањем демократије, на лењир изведене, савршене у поретку и људима, у процењивању свега полазио од онога што у далекој будућности једног дана треба да буде“, услед чега је „свој суд о свему секао као на пању“.

Јаша Продановић, којем је посвећено друго поглавље ове књиге, суштински је руководио Републиканском странком после смрти Љубе Стојановића 1930, мада се она налазила под председништвом Јована Жујовића. Доследан и упоран у својој борби, Јаша Продановић водио је готово бескрајне полемике са неистомишљеницима, међу којима је било и његових страначких колега. У вези с тим, Милан Грол је забележио како је репу-

бликански вођ био „начелан и исправан“, али му је пребацивао да је истовремено био „наиван, слабог критеријума о људима и узан у идејама“ и „сав заузет чисто партијском борбом, без ширег хоризонта у данашњој ситуацији општој, и нашој националној“.

Огорчен „судским убиством“ официра завереника 1917, Јаша Продановић постао је један од најдоследнијих бораца за републику. После Првог светског рата више пута је долазио под „удар режима“ и био је позиван пред суд због увреде монарха. Према монархији био је непомирљив до те мере да ни после попуштања стега власти средином тридесетих година није желео да се рад Републиканске странке обнови у оном обиму који би на било који начин давао легитимитет шестојануарском режиму. Из истих разлога одбио је сарадњу са Удруженом опозицијом, истичући да њено деловање не одражава праву парламентарну борбу.

У наредним годинама, током окупације земље у Другом светском рату, Јаша Продановић лагано се приближавао народноослободилачком покрету, што му је замерио један део српског грађанства. У прву владу „нове Југославије“ ушао је као министар за Србију, дајући на тај начин подршку комунистичком режиму. Ни тада, међутим, није пропуштао прилику да искаже своје мишљење о важним питањима, долазећи неретко у сукоб са носиоцима нове власти.

Треће поглавље посвећено је Јовану Жујовићу, „трећем тријумвиру“

Југословенске републиканске странке. Аутор наводи како је Жујовић већ током студија у Паризу трајно уобличио своје становиште у погледу метода политичке борбе, усвајајући реформистички курс деловања насупрот револуционарном. Такво опредељење доцније је потврђивао више пута, најпре у време Мајског преврата 1903. Дајући добробити нације примат у односу према интересима страначким и личним, Жујовић се у време ратова за ослобођење и уједињење Срба 1912–1918, како аутор примећује, ставио „у потпуности на расположење држави материјално и умом”, дарујући јој 10.000 динара и целокупно своје имање.

И после Првог светског рата, услед спољнополитичких изазова који су оптерећивали живот тек створене југословенске државе, Јован Жујовић био је уздржан у погледу отварања питања државног уређења. Говорио је како Србија, која је за уједињење поднела толике жртве, треба да жртвује и династију и монархију, али је истовремено истицао да таква промена не сме бити спроведена кроз преврат и крвопролиће, већ једино путем политичког просвећивања и припреме народа, односно кроз природни развој политичког живота југословенског друштва. Управо зато, како аутор правилно примећује, „републиканци се нису борили против монарха лично, већ против краљевства”.

Својом политичком мишљу, јавним деловањем и, можда понајвише, својим политичким поштењем,

Љуба Стојановић, Јаша Продановић и Јован Жујовић давали су нарочито обележје читавом републиканском покрету у Краљевини Србији и у Југославији. Отуда се не чини претераним ауторов закључак према којем је „Љуба Стојановић био ‘срце’, Јаша Продановић ‘мозак’ и организатор, а трећи вођа Јован Жујовић ‘душа’ Републиканске странке”.

Објављивањем књиге *Вође српских републиканаца: Љубомир Љуба Стојановић, Јаков Јаша Продановић, Јован Жујовић* остварен је значајан допринос у погледу разумевања не само политичког деловања тројице републиканских првака, већ и свеукупне историје парламентаризма у Краљевини Србији и у југословенској држави од краја 19. века до почетка Другог светског рата. Њену изворну основу чини обимна и необјављена архивска документација, сачињена у првом реду од, често врло тешко читљивих, личних хартија страначких првака и њихове међусобне преписке, као и низ објављених мемоара, дневника и сећања савременика. Анализа ових извора је темељна и вишеслојна, али не и оптерећујућа. Састављајући бескрајно слојевит мозаик личности „тројице тријумвира” Републиканске странке, аутор је садржајним и језгровитим изразом своје мисли исказао посебну даровитост, успевајући да о изузетно сложеним проблемима пише једноставним језиком.

Душан БОЈКОВИЋ